

נושא 13: יחס האוכלוסייה בארצות הכיבוש אל היהודים

בזמן ביצוע הפתרון הסופי

יחס האוכלוסייה המקומית בארצות הכיבוש כלפי הנאצים השתנה ממדינה למדינה והיה תלוי במספר גורמים .

א.הגורמים שהשפיעו על יחס האוכלוסייה המקומית בארצות הכיבוש כלפי

היהודים:

- **מידת האנטישמיות של האוכלוסייה במדינה הכבושה**

ככל שהאוכלוסייה הייתה אנטישמית יותר, כך היה יותר סיוע לגרמנים. בחלק ממדינות מזרח אירופה הייתה אנטישמיות מושרשת ושנאה כלפי היהודים, עוד לפני בוא הגרמנים. על כן, במדינות אלה נמצאו רבים אשר ראו בכיבוש הנאצי הזדמנות לפגוע ביהודים מבלי להיענש.

- **קיום מחתרות אנטי-נאציות בקרב האוכלוסייה הלא יהודית**

באותם מקומות שבהם היו מחתרות אנטי-נאציות כלליות היה סיוע רב יותר של האוכלוסייה ליהודים. חלק מהמחתרות ידעו כי אין להן סיכוי לגבור על הנאצים ולכן אחת הדרכים שלהן להתנגד למדיניות הגרמנית הייתה ע"י סיוע ועזרה ליהודים הנרדפים.

- **דימוי החברה והמשטר**

בארצות הדמוקרטיות הייתה תמיכה רבה יותר ביהודים והייתה יותר התנגדות לגירושם. כך היה בדנמרק, בנורבגיה, בהולנד ואף בצרפת. דוגמה לכך היא דנמרק, שלמרות שנכבשה כבר בראשית 1940, אזרחיה התנגדו לגזרות הגרמניות. הדנים התעקשו לכלול כחלק מתנאי הכניעה את המשך קיומה של הדמוקרטיה, כולל שיווין הזכויות של היהודים וכאשר הגרמנים ציוו על היהודים לשאת טלאי צהוב, ציווה מלך דנמרק על כל אזרחי דנמרק לשאת את הטלאי וכך היה. באמצע 1944 החלו הנאצים במעצר היהודים ואז העבירו הדנים את כל יהודי דנמרק באמצעות סירות לשוודיה הניטרלית.

במזרח אירופה, לעומת זאת, השלטון לא היה דמוקרטי. אזרחי ארצות אלו לא היו מורגלים לזכויות אדם ולכן התנגדו פחות לשלילת הזכויות של היהודים.

- **גורמים גיאוגרפיים-פוליטיים**

התקיים הבדל בין מזרח אירופה לבין מערב. במזרח אירופה חיו עמים סלאביים, אשר נתפסו כנחותים ע"י הנאצים מבחינת מעמדם הגזעי ולכן הכיבוש הנאצי באותן ארצות היה ברוטלי וקשה יותר והדבר בא לידי ביטוי ביחס של הנאצים כלפי מי שנתפס ונחשד בסיוע ליהודים עונה ונרצח ולעיתים הופעלה ענישה קולקטיבית נגד כפרים שלמים על מנת להרתיע את האוכלוסייה מפני עזרה ליהודים.

לעומת זאת, במערב אירופה הכיבוש הנאצי היה פחות אכזרי - הנאצים השתדלו לא לקומם עליהם את אוכלוסיית מערב אירופה ולכן התירו לה חופש פעולה יחסי שהתבטא באפשרות טובה יותר לסייע ליהודים מבלי להיתפס.

• עוצמת שלטון הכיבוש הנאצי

ככל שהמעורבות הגרמנית בשלטון הייתה רבה יותר כך היה יותר סיוע לגרמנים בגירוש יהודים. בכל מדינה שנכבשה ניסו הנאצים לחדור אל מערכות השלטון ולהשפיע עליהן, אך לא בכל מקום זכו להצלחה.

• מספר היהודים ופיזורם הגיאוגרפי

במדינות בהן התגוררה אוכלוסייה יהודית גדולה בשטחים מרוכזים שררה יותר אנטישמיות והנאצים פעלו באופן מוגבר ע"י לגרש את האוכלוסייה ולהשמיד אותה. באזורים אלה, היהודים היוו קהילה סגורה בפני עצמה ולכן זכו לפחות עזרה מצד המקומיים. לעומת זאת, במדינות בהן חיו מעט יהודים, שהתפזרו בכל רחבי המדינה ונתפסו כחלק מהחברה. היו להם יותר קשרים חברתיים, שסייעו להם להינצל.

ניתן לחלק את האוכלוסייה לשלוש קבוצות עיקריות, שלושה דפוסי

התייחסות:

❖ **משתפי פעולה** - האוכלוסייה אשר שיתפה פעולה עם הנאצים.

❖ **"הרוב הדומם"** - מרבית האוכלוסייה, אשר לא פעלה להצלת יהודים וגם לא להסגרתם.

❖ **המצילים** - אזרחים וארגונים, אשר פעלו על מנת להציל יהודים בדרכים שונות.

א. דרכי פעולה של משתפי פעולה

משתפי הפעולה היו אנשים ששיתפו פעולה עם הנאצים, ואפילו ביצעו בעצמם חלק מההשמדה. חלק ממשתפי הפעולה עשו זאת מתוקף רצונם, וחלק שיתפו פעולה מפחד, דיווחו על מקומות מסתור, הסגירו יהודים ואף השתתפו בתהליך הרצח וההשמדה. המשותף לכל חברי קבוצה זו הוא שהם תרמו ישירות למאמץ ההשמדה הנאצי.

הגורמים לשיתוף הפעולה

- 1. השפעת הרעיונות הנאציים** - ככל שהנאצים היו מעורבים יותר בשלטון המקומי במדינה שנכבשה, היה יותר שיתוף פעולה של האוכלוסייה המקומית עם פשעי הנאצים. דוגמה ליחס כזה נרשמה בליטא, לטביה ואוקראינה.
- 2. אנטישמיות** - ככל שבמדינה הייתה יותר אנטישמית, כך יחס האוכלוסייה המקומית כלפי היהודים אופיין בשנאה רבה יותר ובשיתוף פעולה עם הנאצים. הם ניצלו את המלחמה כדי להפגין את שנאתם כלפי היהודים, והדבר בא לידי ביטוי בגילויי שיתוף פעולה עם הנאצים. דוגמה לכך היא פולין, שבה התקיימה אנטישמיות רבת שנים.
- 3. זיהוי היהודים עם הקומוניסטים** - במזרח אירופה, היהודים זוהו עם הקומוניסטים. פולנים וליטאים רבים האשימו אותם בתמיכה ב"צבא האדום" ובבגידה במדינתם, ועל כן שיתפו פעולה עם הנאצים ביתר קלות.
- 4. ניסיון להשיג טובות הנאה וחמדנות** : הגרמנים ניצלו את הסבל והרעב של האוכלוסייה המקומית במהלך המלחמה, על מנת לפתות אותה לשותף עימם פעולה תמורת מזון וטובות הנאה שונות. בנוסף, רבים באוכלוסייה קיוו לשים ידם על חלק מהרכוש היהודי שהוחרם בתקופת המלחמה ואכן, רבים באירופה הסגירו יהודים ושיתפו פעולה עם הנאצים כדי לסייע לעצמם ולמשפחתם להינצל.

2. הסבר התופעה של הרוב הדומם-אלה שעמדו מהצד

מרבית תושבי המדינות הכבושות (רוב תושבי אירופה) לא השתתפו באופן פעיל בתהליך השמדת היהודים ולא הסגירו או חשפו יהודים, אך מצד שני גם לא נקטו בשום פעולה על מנת להצילם. להתנהגות זו היו שתי סיבות מרכזיות:

1. **פחד מפני הגרמנים:** אזרחים רבים בחרו לשתוק ונמנעו מלסייע ליהודים, מתוך פחד עצום להיענש קשות על ידי הגרמנים. כל מי שהעז להסתיר או להבריח יהודים נענש. מסתירי יהודים היו צפויים לעונשים כבדים ובמקרים רבים, הגרמנים איימו בעונשים קולקטיביים כגון שריפת כל בתי הכפר, שבו יימצאו יהודים מוסתרים.

2. **מצוקה בשל המלחמה:** תושבי המדינות הכבושות מצאו את עצמם בתנאי חיים קשים ביותר במהלך המלחמה: הם סבלו מחוסר מזון ואספקה, רבים גויסו לצבא או למחנות עבודה ובמקרים רבים נכלאו או נרצחו והמצב הקשה הזה גרם לאוכלוסייה המקומית להתרכז קודם כל בהשרדותם והישרדות משפחתם, ולא לדאוג לצרות ולמצוקות של היהודים.

עם הרוב הדומם נמנה למרבה האכזבה גם האפיפיור פיוס ה-12. במהלך על המלחמה לא פרסם האפיפיור ולו גינוי רשמי אחד לרצח היהודים.

3. המעטים שסיכנו את עצמם על מנת להציל יהודים- המצילים

על אף הקשיים הרבים, בכל מדינה הייתה קבוצה קטנה ומוסרית של אזרחים או ארגונים, אשר לא נרתעה מהאיומים שנשקפו לה, ופעלה על מנת להציל כמה שיותר יהודים. למשל בפולין, לצד כל המלשינים והאנטישמים, היו סייענים אשר היו מוכנים לסייע תמורת כסף, והיו אף שהסכימו להסתכן בהסתרת היהודים ללא כל תמורה כספית. כמו כן, משפחות יהודיות מצאו מקלט אצל איכרים דלי אמצעים ששכנו אותם במרתפים ובעליות גג. במהלך המלחמה גם פעלו ארגונים להצלת יהודים: למשל, **המחתרת הדנית** אשר העבירה בסירות הצלה כמעט את כל יהודי דנמרק לתחומי שבדיה הניטרלית.

דוגמא נוספת: **"ועד לעזרת היהודים הנרדפים" (הז'גוטה)**- ארגון אשר נוסד בוורשה בסוף 1942, ביוזמתם של פולנים אשר אהדו את היהודים. עד מהרה הוועד הפך לארגון רשמי בחסות ממשלת פולין הגולה בלונדון, וטיפל באלפי יהודים שמצאו מסתור במקומות שונים.

נושא 14: חסידי אומות העולם:

א. **הגדרת התואר חסידי אומות העולם**- מדובר על אזרחים ודיפלומטים לא יהודים שהושיטו עזרה ליהודים ועסקו בהצלתם של יחידים או קבוצות מתוך אנושיות ולא מטובות הנאה. אנשים אלו סיכנו את חייהם, את משפחותיהם ואת סביבתם הקרובה. פעמים רבות הם היו נתונים לאיומים, להלשנות ולמעשי סחיטה של שכנים ושל משתפי פעולה מקומיים. חלקם קיבלו לאחר המלחמה את התואר "חסידי אומות העולם" ממוסד יד ושם.

ב. חסידי אומות העולם פעלו מתוך מניעים שונים והם:

א. חלקם פעלו מתוך מוסר ורצון לעשות משהו נגד האכזריות של הגרמנים כלפי היהודים.

ב. חלקם פעלו מתוך אמונה דתית.

ג. חלקם פעלו מתוך הכרות את היהודים שהצילו עוד לפני המלחמה ורצו לעזור להם.

ג. דילמות שעימן התמודדו חסידי אומות עולם:

- הם סיכנו את חייהן ואת בני משפחתם בשביל להציל יהודים
- הנאמנות למדינה לעומת מנעים אנושיים ומטעמי מצפון.
- סיכון הסביבה שלהם בשביל להציל יהודים.

הערה : על התלמיד לבחור דוגמה של חסיד אחד של אומות העולם אך על התלמיד לדעת את דפוסי ההצלה למיניהם.

ד. דפוסי פעולה והצלה שהגישו חסידי אומות העולם ליהודים

א. **תעסוקה** - היו מצילים שהעסיקו יהודים במפעלים, בטענה שעבודתם מועילה לגרמנים למאמץ המלחמתי ובכך הצילו אותם מגירוש למחנות ההשמדה. דוגמה כזאת היה **אוסקר שינדלר**, איש עסקים גרמני. הוא ניצל את קשריו עם בכירים מהצבא הגרמני והעסיק מאות יהודים במפעלים שבבעלותו. הוא הקים מפעל ליצור כלי מטבח ליד קרקוב, הוא העסיק כ-900 יהודים במפעל. ב-1944 הוא הקים מפעל ליצור תחמושת והעסיק יותר מאלף יהודים במפעל. היהודים שעבדו אצלו זכו ליחס אנושי והוא דאג לכל צרכיהם, מזון, טיפול רפואי ויחס חם. הוא נאסר כמה פעמים באשמת שחיתות, אך שוחרר בגלל קשריו. ב-1962 הוא קיבל את תואר חסיד אומות העולם.

ב. **הברחה** - הברחת יהודים למקום בטוח או למדינה ניטרלית.

ג. **ניצול מעמד דיפלומטי - ראול ולנברג** שירת בשגרירות ונשלח ב-1944 מטעם שוודיה להונגריה כדי לעזור ליהודים שנותרו בהונגריה. במסגרת תפקידו סיפק "דרכוני חסות" ליהודים ההונגרים מטעם הנציגות השוודית בהונגריה. היו אלה דרכונים שוודים זמניים שהגנו על היהודים. כמו כן הוא ריכז אלפי יהודים בבתיים בחסות שוודיה, "הגטו הבינלאומי" ושם היהודים קיבלו הגנה, מזון ועזרה רפואית. לאחר המלחמה נעלמו עקבותיו ושנים לאחר מכן הודו הרוסים שהוא מת בכלא הרוסי.

שאלת בגרות בנושא יחס האוכלוסייה המקומית כלפי היהודים

חיבור שכתב עימנואל רינגנבלום בדירת המסתור שלו בווארשה על יחסי יהודים-פולנים:
"אני מכיר אידיאליסט כזה, איש רכבות בשם תיאודור. ... בווארשה יש לו דירה בקומת קרקע, לדירה מחובר מרתף ובו מסתתרת משפחת אינטליגנטים יהודית. שוער הבית, אנטישמי קנאי, רודף את תיאודור ככל יכולתו. הוא חושד בו שהוא מחביא יהודים. יחד עם שכני הבית הוא עורך חיפוש קולקטיבי בדירה – אך לשווא. אך השוער טרם ויתר. בקיץ הדלתות פתוחות והוא עוקב אחרי כל הנכנס לבית של איש הרכבות. ... לידידינו עוד מכרים יהודים המסתתרים בפרבר כלשהו. ביום שביליתי בחברתו נשרפה דירתם של אלה. תיאודור נוסע אליהם, מוצא עבורם דירה אחרת ומשפחה ארית שתהיה מוכנה להסתירם... רבים הם אותם גיבורים אלמונים העושים למען היהודים, למרות הטרור, על אף האדישות ואפילו איבת חלק ניכר של הציבור" (רינגנבלום, ע'. "יחסי יהודים פולנים", כתבים אחרונים, יד ושם 1994, עמ' 280-281).

א. הצג, על פי המתואר בקטע, את יחסה של האוכלוסייה המקומית בשטחי הכיבוש הנאצי כלפי היהודים, והסבר את הגורמים שהשפיעו על יחס זה, לפי המתואר בקטע. לווה את דבריך בדוגמאות שעליהן למדת.

ב. מהו המניע להצלת יהודים המתואר בקטע? הצג והסבר מניעים נוספים להצלת יהודים ותאר את דרכי ההצלה הנפוצות.